

جایگاه دفاع مقدس در برنامه‌های درسی و آموزشی وزارت آموزش و پرورش؛

ارزیابی، آسیب‌شناسی و پیشنهادهای راهبردی

امیرحسین الهامی^۱ و مجید آرش^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۲۱

چکیده: به دلیل اهمیت بنیادین آموزش‌های عمومی در انتقال ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی برای گروه‌های سنی پایه و نقش راهبردی آن در جامعه‌پذیری نسل آینده کشور؛ تولید محتوای فاخر، متناسب با معارف گرانسنگ دفاع مقدس و انتقال این ارزش‌ها به متون آموزشی وزارت آموزش و پرورش امری ضروری می‌نماید. دستیابی به این مهم، مستلزم ایجاد بسترهای اداری، علمی و تخصصی، برنامه‌ریزی راهبردی و هماهنگی بین‌سازمانی و سازوکارهای پژوهشی فراسازمانی، برای تولید محتوای فاخر برای جانمایی در متون و برنامه‌های وزارت آموزش و پرورش است. این پژوهش، در چهارچوب تحقیقات کاربردی، با رویکرد آمیخته و روش توصیفی-تحلیلی، مبتنی بر مطالعات اسنادی، مشاهده میدانی و جلسات خبرگی، جایگاه معارف و ارزش‌های دفاع مقدس در برنامه‌های آموزشی وزارت آموزش و پرورش را ارزیابی نموده، در نهایت پیشنهادهای راهبردی برای نیل به جایگاه واقعی این معارف در نظام آموزشی و پرورشی پیشنهاد می‌نماید. یافته‌های مقاله که حاصل اقدامات مشترک پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس با همکاری سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی و سازمان بسیج مستضعفین در سال‌های ۹۶-۹۷ است؛ می‌تواند الگویی برای انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به برنامه‌های آموزشی وزارت آموزش و پرورش قلمداد گردد. براین اساس سازوکارهای تولید محتوای فاخر برای بیش از ۱۰ کتاب درسی و بازبینی و به‌روزرسانی دو واحد درس «آشنایی با ارزش‌های تربیتی دفاع مقدس» برای تمام رشته‌های دانشگاه فرهنگیان تشریح شده و آسیب‌شناسی راهبردی در دو حوزه «برنامه‌های درسی و آموزشی» و «عوامل ساختاری و سازمانی» به عمل آمده و در نهایت پیشنهادهایی ارائه شده است.

واژگان اصلی: علوم و معارف دفاع مقدس، آموزش و پرورش، آموزش‌های عمومی، برنامه‌های درسی.

۱. دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

amelhami.g@gmail.com

۲. دکتری مدیریت آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

مقدمه

آموزش‌های عمومی^۱، از مهم‌ترین سازوکارهای انتقال ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی در جوامع به شمار می‌روند. مخاطب اصلی این آموزش‌ها، گروه‌های سنی پایه و کودکان و نوجوانان اند (احمدی، ۱۳۷۹: ۲۹۲)؛ بنابراین می‌توان آموزش‌های عمومی را حوزه‌ای راهبردی و حیاتی برای جامعه‌پذیری نسل آینده کشور و انتقال ارزش‌های معطوف به هویت ملی و اسلامی دانست. به نسبت درک اهمیت و جایگاه این آموزش‌ها در برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و فرهنگی، وفاق ملی و همگرایی بین نسلی تقویت شده و موجبات انسجام و هم‌افزایی در مسیر توسعه و پیشرفت کشور فراهم می‌شود.

در هجده فرهنگ غرب و تحولات بنیادین و سریع عناصر فرهنگی و هویتی جوامع که به مدد فناوری اطلاعات و ارتباطات و رسانه‌های مدرن، عرصه مناسبات و تبادلات فرهنگی را در گستره جهانی بسط داده؛ اتکا به میراث فرهنگی اسلامی و ملی در سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و آموزشی کشور اجتناب‌ناپذیر شده است (آذرشب و همایونی، ۱۳۹۴: ۸۹). دفاع مقدس یکی از درخشان‌ترین عرصه‌های تبلور فرهنگ غنی ملت ایران است. گنجینه‌ای بزرگ و ماندگار از ظهور و بروز ارزش‌های والای انسانی که می‌تواند مانند ذخیره‌ای مانا در تاریخ ایران اسلامی، به عنوان پشتوانه فرهنگی و ملی، مسیر رشد و شکوفایی انقلاب اسلامی باشد. دفاع مقدس، به عنوان مولود مبارک انقلاب اسلامی، یک واقعه تاریخی نیست که آن را پایانی باشد، بلکه فرهنگی همیشه جاری و ساری است که از برکات آن می‌توان به‌عنوان الگویی برای آینده انقلاب، به‌ویژه در برپایی تمدن نوین اسلامی بهره‌مند شد (وجدانی، ۱۳۹۸: ۱۳۵).

درباب اهمیت و ضرورت تحقیق می‌توان گفت، یکی از ابعاد مهم دفاع مقدس، جنبه‌های فرهنگی و نقش تربیتی و هویت‌آفرینی آن است. اکنون با گذشت بیش از سه دهه از پایان آن، همچنان ارزش‌آفرینی‌ها و دستاوردهای فرهنگی آن دوران مبنای مهمی برای تربیت انسان، با هدف دستیابی به حیات طیبه است. موضوع «حیات طیبه» به عنوان دال مرکزی و گفتمان حاکم بر «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» قرار گرفته است (مبانی نظری تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت، ۱۳۹۰: ۲۷۲). هرچند در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، اشاره

۱. آموزش عمومی شامل دوره‌های آموزش ابتدایی تا اخذ دیپلم است. کلیه افراد دانش‌آموز پس از ورود به اولین محیط آموزشی جزو دسته آموزش گیرندگان عمومی قرار می‌گیرند.

مستقیمی به علوم و معارف دفاع مقدس نشده، لیکن در شقوق آن، تحول بنیادین، با آموزه‌های ماندگار و معارف بلند دفاع مقدس، همگرایی و اشتراک ارزشی وجود دارد؛ ارزش‌های والایی چون ایمان، ایثار، شجاعت، فداکاری، میهن‌دوستی و ... .

از منظر مبانی نظری، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، برنامه درسی، مجموعه فرصت‌های تربیتی نظام‌مند و طرح‌ریزی‌شده (از سطح ملی، منطقه‌ای و محلی تا مدرسه و کلاس درس با طیف مخاطبان بسیار گسترده و فراگیر تا بسیار محدود) و نتایج آن‌ها است. متریان برای کسب شایستگی‌های لازم جهت درک و اصلاح موقعیت بر اساس نظام معیار (اسلامی) در معرض آن‌ها قرار می‌گیرند؛ تا با تکوین و تعالی پیوسته هویت خویش، مرتبه قابل قبولی از آمادگی برای تحقق حیات طیبه در همه ابعاد را به دست آورند. برنامه درسی نیز محصول برنامه‌ریزی درسی است (مبانی نظری تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت، ۱۳۹۰: ۲۷۳).

بر اساس سند برنامه درسی ملی، برنامه درسی عبارت است از مجموعه شایستگی‌های عقلانی، ایمانی، علمی، عملی و اخلاقی در یک حوزه یادگیری و تربیتی برای آموزش به مخاطبانی خاص، از طریق فعالیت‌های کلاسی و فوق‌برنامه که تحت رهبری و هدایت مدرسه بر اساس اصولی مصوب به اجرا گذاشته می‌شود و مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد. (سند برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱).

در این جستار که نتیجه مطالعه اسناد و مدارک علمی، آموزشی، قوانین موضوعی، مشاهده و ده‌ها جلسه هم‌اندیشی مشترک با خبرگان و دست‌اندرکاران سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی و سایر سازمان‌های ذی‌صلاح در حوزه علوم و معارف دفاع مقدس است؛ دستاوردهای علمی و پژوهشی، در پاسخ به مسئله راهبردی «جایگاه علوم و معارف دفاع مقدس در برنامه‌های درسی و آموزشی وزارت آموزش و پرورش»، ارائه گردیده است. متناسب با این مسئله، اهداف ذیل دنبال می‌شوند:

- ترسیم جایگاه مطلوب علوم و معارف دفاع مقدس در آموزش‌های عمومی (برنامه‌های درسی و آموزشی) بر اساس آرا و تدابیر مقام معظم رهبری و اسناد بالادستی؛
- وضع موجود علوم و معارف دفاع مقدس در برنامه‌های درسی و آموزشی وزارت آموزش و پرورش؛

- آسیب‌شناسی راهبردی جایگاه علوم و معارف دفاع مقدس در برنامه‌های درسی و آموزشی وزارت آموزش و پرورش؛
  - ارائه پیشنهادی راهبردی برای احراز جایگاه واقعی علوم و معارف دفاع مقدس در برنامه‌های درسی و آموزشی وزارت آموزش و پرورش.
- بدین منظور، نخست بر اساس تدابیر و آراء فرماندهی معظم کل قوا^{مدظله‌العالی} و اسناد قانونی بالادستی و ابلاغیه‌های ستاد کل نیروهای مسلح، وضعیت ترسیم گردیده است؛ در گام دوم، جایگاه علوم و معارف دفاع مقدس در برنامه‌های درسی و آموزشی کنونی وزارت آموزش و پرورش ارزیابی و آسیب‌شناسی شده است؛ در گام سوم، براساس تحلیل شکاف بین وضع موجود و وضع مطلوب، اقدامات و فعالیت‌های علمی، پژوهشی و اجرایی پژوهشگاه و سازمان‌های همکار در راستای ارتقای جایگاه علوم و معارف دفاع مقدس در آموزش‌های عمومی ذکر گردیده است و در نهایت راهکارهای کاربردی برای احراز جایگاه واقعی علوم و معارف دفاع مقدس در برنامه‌های درسی و آموزشی وزارت آموزش و پرورش جهت نیل به حیات طیبه ارائه شده است.

۱- جایگاه تربیتی علوم و معارف دفاع مقدس در آراء و تدابیر امام خامنه‌ای^{مدظله‌العالی}.

اسناد بالادستی و ابلاغیه‌ها

۱-۱- رهنمودهای امام خامنه‌ای^{مدظله‌العالی} درباره آموزش و پرورش طراز انقلاب اسلامی

در باب اهمیت تحول و بازیابی زیربنای معارف و فلسفه آموزش و پرورش

«دستگاه آموزش و پرورش احتیاج به نوسازی دارد؛ ...حتماً احتیاج دارد به نوسازی؛ ...این سند تحول آماده است. ... به نظر من این تلاش‌ها جزء واجب‌ترین کارها است» (بیانات در دانشگاه فرهنگیان، ۱۳۹۷/۰۲/۱۹). «آموزش و پرورش کنونی کشورما، ساخته و پرداخته فکر ما و برنامه‌های ما و فلسفه ما نیست، بنای کار بر آن فلسفه‌ای نبود که ما امروز دنبال آن فلسفه هستیم» (بیانات، ۱۳۸۶/۰۵/۳).

در باب دستاوردهای آموزش و پرورش انقلاب اسلامی

«من البته نواقص موجود آموزش و پرورش را می‌دانم، بنده فاصله آموزش و پرورش کنونی را با نقطه مطلوب می‌دانم، اما فاصله آموزش و پرورش موجود با آن وضع اسفباری که

قبل از انقلاب داشت، را هم می‌دانم. آموزش و پرورش در دوره انقلاب -در این چهل سال انقلاب- کارهای بزرگی انجام داده. همین دانشمندان گوناگونی که کشور شما را از لحاظ فناوری نانو جزء پنج کشور اول دنیا قرار دادند، در آموزش و پرورش تربیت شدند؛ همین نسل سوّم و چهارم انقلاب که نه امام را دیده، نه دوران دفاع مقدّس را دیده، نه شهدای نامدار دوره هشت‌ساله را دیده، امروز محکم و استوار در مقابل دشمن می‌ایستد، اصرار می‌کند که برود از حرم دفاع بکند و می‌رود دفاع می‌کند، یکی شهید می‌شود، ده نفر هم شهید نمی‌شوند و برمی‌گردند. این انگیزه مجاهدت‌کردن چیز کمی نیست، این‌ها را چه کسی تربیت کرده؟ آموزش و پرورش تربیت کرده؛ آن هم در این دنیا. [اینکه] در دنیای اینترنت، در دنیای مفسد گوناگون اخلاقی، در دنیای ماهواره، این جور جوان تربیت کنید، این خیلی هنر است. ... بنده بارها گفته‌ام، جوان امروز با قرآن و با دعای ندبه و با ماه رمضان و با گریه و با توسّل و با تضرّع و با پیاده‌روی به کربلا و با این‌ها زندگی می‌کند- این حرف‌ها کجا بود، کی بود؟ این همه شهید دانش‌آموز ما داریم، چندین هزار شهید دانش‌آموز ما داریم، چه تعداد زیادی شهید معلّم داریم، این دانش‌آموزهای شهید را چه کسی تربیت کرده؟ همین معلّمین، همین آموزش و پرورش. دست‌کم نگیرید آموزش و پرورش دوره انقلاب را؛ در دوره‌های مختلف خیلی کار کردند» (بیانات، ۱۳۹۸/۰۲/۱۱).

در باب تلاش برای رفع نواقص و تعیین شاخص‌های آموزش و پرورش تراز انقلاب اسلامی

«البته نواقص هست، بنده عرض کردم، نواقص زیاد است، معایب هست، تلاش هم می‌کنیم و به حول و قوه الهی و به تفضّل الهی این نواقص و معایب را برطرف هم خواهیم کرد؛ ... آن وضع مطلوبی که ما می‌خواهیم این است: آموزش و پرورش باید بتواند انسان‌هایی تربیت کند دانا باشند، توانا باشند، خردورز باشند، پارسا باشند، پرهیزکار باشند، پاکدامن باشند، کارآمد باشند، مبتکر باشند، شجاع باشند، اهل اقدام باشند، از دشمن نترسند، از تهدید نترسند، خواب‌رفتگی و غفلت پیدا نکنند؛ انسان‌های این جوری تربیت کند. این [طور] اگر شد، این کشور به همانی که بنده آرزو کردم و گفتم و وعده دادم و ان‌شاءالله خواهد شد، خواهد رسید؛ ... تربیت یک چنین انسان‌هایی، یک چنین جوان‌هایی، پایه اصلی ایران سربلند فردا است، پایه اصلی تمدن نوین اسلامی است» (بیانات، ۱۳۹۸/۰۲/۱۱).

۱-۲- تکالیف پژوهشگاه مندرج در تفاهم‌نامه مشترک و ابلاغیه‌های ستاد کل نیروهای مسلح

براساس تفاهم‌نامه مشترک ستاد کل نیروهای مسلح و وزارت آموزش و پرورش (۱۳۱۱۴/۸/۱۶۲۳ مورخه ۹۶/۱۲/۶)، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس به نمایندگی از ستاد کل نیروهای مسلح، در راستای تحول بنیادین آموزش و پرورش و مصوبه جلسه ۴۳۴ مورخه ۱۳۸۸/۰۴/۳۰، شورای عالی انقلاب فرهنگی، موضوع ماده واحده پیش‌بینی و اختصاص درس آشنایی با ارزش‌های دفاع مقدس برای تدریس در دانشگاه‌ها و مدارس و نیز ماده ۶۴ قانون استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مصوب ۱۳۷۰/۰۷/۳۱، مجلس شورای اسلامی و آیین‌نامه اجرایی آن (مصوبات مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۰؛ روزنامه رسمی، ۱۳۷۰: ۴۳۷)، توافق نمودند تا در محورهای ذیل همکاری و مشارکت نمایند:

همکاری در زمینه پژوهش‌های مشترک در موضوع ترویج علوم معارف و ارزش‌های دفاع مقدس؛ همکاری در زمینه تسهیل و تهیه مواد، منابع و محتوای آموزشی پیرامون دستاوردهای دفاع مقدس؛ همکاری در زمینه برگزاری همایش‌ها و میزگردهای تخصصی در موضوع ارزش‌های دفاع مقدس؛ همکاری در زمینه تولید بسته‌های آموزشی و کمک‌آموزشی مشترک با موضوع نشر ارزش‌های دفاع مقدس؛ همکاری در زمینه آموزش نیروی انسانی و متخصص در آموزش و پرورش با موضوع ارزش‌های دفاع مقدس؛

۲- ارزیابی جایگاه کنونی دفاع مقدس در سازوکارهای تربیتی، آموزشی و پژوهشی وزارت آموزش

و پرورش

در این بخش، نخست وضعیت موجود «معارف و ارزش‌های دفاع مقدس» در وزارت آموزش و پرورش تشریح می‌گردد؛ سپس شرایط مطلوب برای احقاق جایگاه واقعی «معارف و ارزش‌های دفاع مقدس» در ساختار و برنامه‌های آموزشی و تربیتی وزارت آموزش و پرورش بیان می‌گردد.

۲-۱- جایگاه دفاع مقدس در ساختار و تشکیلات برنامه‌ریزی آموزشی و پژوهشی

وزارت آموزش و پرورش

«سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی قلب آموزش و پرورش است، ... متون آموزشی که در این مرکز، در این سازمان تولید می‌شود، باید با شیوه‌نامه همین تحول منطبق باشد.

...یکی از چیزهایی که در این متون باید حتماً مورد توجه قرار بگیرد این است که پیام‌های انقلاب و معارف انقلاب در این متون باید گنجانده بشود. معارف انقلاب فقط در کتاب معارف دینی و مانند این‌ها نیست، ... در همه متون می‌شود به مناسبت‌هایی معارف انقلاب را، اشاره‌های انقلاب را، درس‌های انقلاب را گنجانند. بنده مکرراً گفته‌ام؛ گاهی یک معلم ریاضی، یک معلم فیزیک، سر کلاس یک کلمه ممکن است بگوید که از یک ساعت سخنرانی این حقیر تأثیرش در آن دانش‌آموز بیشتر باشد» (امام خامنه‌ای مدظله العالی، ۱۳۹۸/۰۲/۱۱).

از حیث ساختار تشکیلاتی و رویه‌های سازمانی، هم اکنون «حوزه‌های یازده‌گانه تربیت و یادگیری»^۱ در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، محوریت تولید محتوای آموزشی و تدوین برنامه‌های درسی وزارت آموزش و پرورش را به عهده دارند (پایگاه اینترنتی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی). در بررسی به عمل آمده، به نظر می‌رسد، جای یک حوزه یادگیری مستقل با عنوان «حوزه انقلاب اسلامی و دفاع مقدس» در حوزه‌های یازده‌گانه خالی است، تا بدان‌جا که موضوع مهم و اساسی «درس آمادگی دفاعی» که با آموزش و تربیت آینده‌سازان کشور برای پاسداری از این مرز و بوم و حفظ کیان کشور ارتباط دارد، ذیل حوزه «آداب و مهارت‌های زندگی و بنیان خانواده» قرار گرفته است.

در پاسخ به درخواست‌های به عمل آمده، مبنی بر ایجاد حوزه‌ای مستقل، با عنوان حوزه یادگیری «انقلاب اسلامی و دفاع مقدس»، متولیان امر اظهار می‌دارند؛ معارف و آموزه‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، موضوعی بنیادین و ملاکی مهم برای تولید محتوا در تمام حوزه‌های یادگیری هستند، لیکن نبود هویت مستقل ساختاری برای این حوزه، سبب غفلت از اهمیت و جایگاه این ذخیره معنوی بزرگ شده و ممکن است صدمات جبران‌ناپذیری را به روند تحول در آموزش و پرورش وارد کند (مذاکرات جلسه سوم کمیته تفاهم‌نامه مشترک).

۱. حوزه‌های تربیت و یادگیری، حدود محتوایی، روش‌ها، فرآیندها، و عناصر کلیدی یادگیری را روشن می‌سازند. عناوین موضوعات درسی در دوره‌ها و پایه‌های تحصیلی لزوماً معادل عناوین حوزه‌ها نخواهد بود و مفاهیم حوزه‌های یادگیری به صورت تلفیقی ارائه خواهد شد. عناوین حوزه‌های تربیت و یادگیری: ۱- حکمت و معارف اسلامی؛ ۲- قرآن و عربی؛ ۳- زبان و ادبیات فارسی؛ ۴- فرهنگ و هنر؛ ۵- سلامت و تربیت بدنی؛ ۶- کار و فن آوری؛ ۷- علوم انسانی و مطالعات اجتماعی؛ ۸- ریاضیات؛ ۹- علوم تجربی؛ ۱۰- زبان‌های خارجی؛ ۱۱- آداب و مهارت‌های زندگی و بنیان خانواده.

۲-۲- جایگاه دفاع مقدس در برنامه‌های درسی و متون آموزشی و کمک‌آموزشی (کتاب درسی،

کمک‌درسی و راهنمای معلم)

در طول سال‌های اخیر، ادبیات دفاع مقدس غنی‌تر شده و منابع دانشی آن نیز افزایش یافته است. ترویج علوم و معارف دفاع مقدس در کتاب‌های درسی با عنایت به نیازهای دینی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و الزامات قانونی یک اولویت واقعی برای بقای کشور و حفاظت از دستاوردهای انقلاب اسلامی است. دانش‌آموزان با مراجعه به علوم و معارف دفاع مقدس می‌توانند خود را متناسب با نیازهای روز از نظر دانشی و مهارتی مجهز کنند و به هنگام ضرورت از اعتقادات دینی و کیان کشور خود در برابر هیجانه‌های بیگانگان دفاع کنند. برنامه‌ریزان درسی نیز نیاز دارند تا براساس نیازهای روز و یافته‌های جدید در اهداف و محتوای مفاهیم دفاع مقدس بازنگری کرده و با توجه به یافته‌های جدید و نیازهای روز و علایق دانش‌آموزان محتوای آن را بازنگری کنند. مفاهیم دفاع مقدس امروزه حالت بین‌رشته‌ای پیدا کرده است و نمی‌توان همه این مفاهیم را از طریق دو کتاب درس آمادگی دفاعی در پایه‌های نهم و دهم آموزش داد. به دلیل ماهیت بین‌رشته‌ای این مفاهیم لازم است که برنامه‌های درسی مختلف با توجه به ماهیتی که دارند هرکدام به غنی‌سازی محتوای معارف دفاع مقدس کمک کنند و در این زمینه فرهنگ‌سازی کنند. این اقدام به تعمیق حس وطن‌دوستی و دفاع از ارزش‌های آن کمک شایان توجهی خواهد کرد.

۲-۳- جایگاه معارف دفاع مقدس در آموزش‌های طولی و عرضی معلمان

در موضوع جایگاه معارف و ارزش‌های دفاع مقدس در ارتقای دانش و بینش تمامی معلمان، در همه دروس، سطوح و مقاطع مختلف تحصیلی و آموزشی وزارت آموزش و پرورش، تا سال ۱۳۹۷، دو واحد درس اختیاری با عنوان «آشنایی با ارزش‌های دفاع مقدس» در دانشگاه فرهنگیان ذیل دروس «تعلیم و تربیت اسلامی» در همه رشته‌ها وجود داشت. نظر به ظرفیت‌های بالای تربیتی و فرهنگی معارف دفاع مقدس در توانمندسازی فرهنگی و ارتقای دانش و بینش معلمان، دو واحد درس اختیاری، ظرفیت لازم برای انتقال این مفاهیم را نداشته و سرفصل درس نیز متناسب با تحولات به‌وجودآمده نیازمند تغییر و به‌روزرسانی بود. در این راستا، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، در این حوزه، موارد ذیل را در دستور کار اقدامات خود قرار داد و با برگزاری چندین جلسه با دانشگاه فرهنگیان نتایج زیر حاصل

گردید:

- تبدیل درس اختیاری «آشنایی با ارزش‌های دفاع مقدس» به درس الزامی؛
- به روزرسانی سرفصل درس؛
- بازبینی شرایط احراز مدرسین؛
- ارزیابی تحقق اهداف درس.

۲-۴- مجلات رشد

نشریات آموزشی رشد، در مقایسه با سایر مطبوعات کشور از پرمخاطب‌ترین، پرشمارگان‌ترین و متنوع‌ترین نشریات هستند. شورای سیاست‌گذاری مجلات رشد در چهار شاخه دانش‌آموزی، بزرگسال عمومی، تخصصی علوم پایه و فنی و تخصصی علوم انسانی از سال ۱۳۹۸ تشکیل شده است. این مجلات در چهار دسته قابل طبقه‌بندی هستند: الف) مجلات دانش‌آموزی: ۱۲ مجله؛ ب) مجلات بزرگسال: ۵ مجله؛ ج) فصلنامه‌های علوم انسانی: ۱۲ مجله؛ د) فصلنامه‌های تجربی و علوم پایه و فنی: ۶ مجله (پایگاه اینترنتی دفتر انتشارات و فناوری آموزشی). در بررسی به عمل آمده، هم اکنون علوم و معارف دفاع مقدس از ضریب نفوذ مطلوبی در متون و محتوای منتشر شده در مجلات رشد برخوردار هستند و مدیران مسئول، سردبیران و هیئات تحریری مجلات از هرگونه تولید محتوای فاخر و نشر آن در مجلات استقبال می‌کنند؛ لیکن سازوکار منسجمی برای تولید محتوا و ارائه آن در نهادهای متولی وجود ندارد.

۳- گزارش اقدامات و فعالیت‌های پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس در وزارت

آموزش و پرورش

نخست بر اساس تحلیل شکاف، بین وضع موجود و وضع مطلوب، اقدامات و فعالیت‌های انجام شده توسط پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس با همکاری سایر سازمان‌های ذی‌ربط تشریح گردیده، سپس موانع ساختاری و کارکردی نیل به وضعیت مطلوب «معارف و ارزش‌های دفاع مقدس» در وزارت آموزش و پرورش بیان می‌شود.

«مسئله‌ی کتاب‌های درسی هم بسیار مهم است. باید به طور مداوم و به تناسب نیازها، مضمون این کتاب‌ها، محتوای این کتاب‌ها ترقی و پیشرفت داشته باشد... ببینیم چه لازم است

از معارف الهی، معارف اسلامی، معارف مدنی، معارف تمدن‌ساز، معارف انسان‌ساز؛ معارفی که یک ملت را سربلند می‌کند، پیش‌رو می‌کند، پشت‌تاز می‌کند که اگر در کتاب‌های ما وجود ندارد، آن‌ها را بگنجانیم؛ چه چیزهایی نقطه مقابل است، تخدیر کننده است، گمراه کننده است، آن‌ها را حذف کنیم» (امام‌خامنه‌ای مدظله‌العالی، ۱۳۹۲/۰۲/۱۸).

پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، به منظور تحقق هدف بنیادین و خطیر انتقال ارزش‌ها و معارف دفاع مقدس به نسل‌های آینده انقلاب (حدود ۱۴ میلیون دانش‌آموز)، کمیته تخصصی «انتقال مفاهیم علوم و معارف دفاع مقدس به کتب درسی آموزش و پرورش» را تشکیل داد. اعضای این کمیته عبارت بودند از اساتید و صاحب‌نظرانی از دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، مسئولان و کارشناسان گروه‌های درسی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، دانشگاه فرهنگیان، سازمان بسیج مستضعفین و سایر مراجع ذی‌ربط. متناسب با اهداف تفاهم‌نامه و تصمیمات راهبردی کمیته تفاهم‌نامه مشترک؛ این کمیته در تشریک مساعی با مسئولان و کارشناسان رده‌های تابعه وزارت آموزش و پرورش، بسترهای اداری، حقوقی و تخصصی لازم را برای اجرایی نمودن مصوبات فراهم کرده‌اند.

۳-۱- تولید محتوای تربیتی و آموزشی متناسب با معارف و ارزش‌های دفاع مقدس

در متون درسی و کمک‌درسی

به منظور بررسی و تجزیه و تحلیل ضریب نفوذ معارف و ارزش‌های دفاع مقدس در متون آموزشی گروه‌های درسی و بازیابی برنامه درسی در گروه‌های تألیف سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی، با هدف تولید محتوای درسی و کمک‌درسی مربوط به دفاع مقدس، متناسب با نیازهای آموزشی مقاطع تحصیلی آموزش و پرورش، همچنین بازیابی متون کنونی - در هماهنگی با سازمان‌های آموزشی و پژوهشی وزارت آموزش و پرورش و سایر سازمان‌های همکار در نیروهای مسلح و بخش کشوری - دستاوردهای زیر حاصل شده است:

۱- تشکیل جلسات متعدد با ریاست و معاونین سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی وزارتخانه، رؤسای گروه‌های تألیف، شوراهای برنامه‌ریزی درسی و گروه‌های درسی به صورت مجزا به منظور ایجاد مفاهیم و تعیین خط‌مشی و نقشه‌راه؛

۲- تشکیل کارگروه‌های تخصصی (۶ کارگروه) برای هر درس؛ با استفاده از ظرفیت

گروه‌ها و میزهای تخصصی پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، کارشناسان سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (گروه تألیف تخصصی) به منظور:

- تحلیل محتوای متون موجود و ارزیابی بسندگی محتوای مربوط به دفاع مقدس در متون؛
  - بازمینی و ارائه پیشنهاد‌های اصلاحی به منظور ترویج علوم و معارف دفاع مقدس در متون؛
  - دنبال نمودن مراحل آماده‌سازی و اعمال نهایی پیشنهادها در کتب درسی.
- ورود به گروه‌های درسی، تابع اولویت‌هایی است که سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی وزارت آموزش و پرورش بر اساس طرح تحول بنیادین (دوره همسویی یا گذار، دوره ماندگاری) اعلام نموده است.

بر این اساس، تاکنون بازمینی و تولید محتوای متناسب با آموزه‌ها و معارف دفاع مقدس در کتب زیر به اتمام رسیده و برای سال ۹۷ و ۹۸ در چاپ جدید منتشر گردیده‌اند:

- تاریخ ۳ (مقطع دوازدهم)، افزودن یک درس ۱۱ صفحه‌ای از تاریخ دفاع مقدس (درس دوازدهم)؛
- جغرافیای ایران (مقطع دهم)، بیش از ۳۵ مورد اشاره به حوزه‌های تخصصی متناسب با معارف و ارزش‌های دفاع مقدس و دفاع ملی؛
- جغرافیای ناحیه‌ای (مقطع یازدهم)، بیش از ۲۰ مورد اشاره به حوزه‌های تخصصی متناسب با معارف و ارزش‌های دفاع مقدس و دفاع ملی؛
- جغرافیای کاربردی (مقطع دوازدهم)، بیش از ۲۰ مورد اشاره به حوزه‌های تخصصی متناسب با معارف و ارزش‌های دفاع مقدس و دفاع ملی؛
- نگارش ۳ (مقطع دوازدهم)، شامل درج سه نامه به ترتیب از امام (ره) به عروس‌شان، نامه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) به جوانان اروپا و نامه امام موسی صدر به مرحوم صادق طباطبایی؛
- کتب فارسی، نگارش فارسی و قرآن پایه اول ابتدایی؛
- کتب قرآن، هدیه‌های آسمانی، فارسی و نگارش فارسی پایه دوم ابتدایی؛
- کتب قرآن، هدیه‌های آسمانی، فارسی و نگارش فارسی پایه سوم ابتدایی.

۲-۳- تصویب و عملیاتی نمودن درس «آشنایی با ارزش‌های تربیتی دفاع مقدس»

با نگرش به اهمیت جایگاه معلمان در فرایند انتقال ارزش‌های فرهنگی دفاع مقدس،

- اقدامات لازم برای تبدیل دو واحد درس اختیاری «آشنایی با ارزش‌های دفاع مقدس» در دانشگاه فرهنگیان به دو واحد درس الزامی «آشنایی با ارزش‌های تربیتی دفاع مقدس» نهایی گردیده است که اهم اقدامات به عمل آمده به شرح ذیل است:
- تشکیل جلسات عالی و کارشناسی با دانشگاه فرهنگیان و مراجع ذیصلاح در وزارت آموزش و پرورش برای تبدیل وضعیت و به‌روز رسانی عنوان و وضعیت درس «آشنایی با ارزش‌های دفاع مقدس»؛
  - تدوین سرفصل جدید برای درس «آشنایی با ارزش‌های تربیتی دفاع مقدس» در هماهنگی با پژوهشکده تعلیم و تربیت اسلامی (قم)؛
  - ارسال سرفصل جدید به دانشگاه فرهنگیان جهت سیر مراحل تصویب در مراجع ذیصلاح و ارائه درس به دانشجویان از مهرماه سال تحصیلی ۹۸-۹۹؛
  - تهیه راهنمای مدرسان درس «آشنایی با ارزش‌های تربیتی دفاع مقدس» به صورت چندرسانه‌ای و آموزش تصویری.
  - برنامه‌ریزی فراخوان اساتید درس برای جلسه توجیهی درباره الزامات آموزشی و تربیتی درس جدید.

۳-۳- تصویب رشته‌های تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد و دکتری) در حوزه

علوم و معارف دفاع مقدس

تأسیس رشته‌های علمی در مقاطع تحصیلات تکمیلی، افزون بر ایجاد زمینه آموزش و تربیت پژوهشگران برجسته در حوزه علوم و معارف دفاع مقدس، زمینه آموزش مدرسان و اساتید این علوم برای آموزش‌های عمومی و مقاطع کارشناسی را فراهم می‌کند. همچنین موجب شکل‌گیری گفتمان علمی و اجرای پژوهش‌های بنیادین در این حوزه خواهد شد. به منظور احراز جایگاه برآورنده علمی و آموزشی علوم و معارف دفاع مقدس و نیز فراهم نمودن زمینه لازم برای ارتقاء دانش و مدارج آموزشی علاقه‌مندان به ادامه تحصیل در حوزه‌های مختلف علوم و معارف دفاع مقدس، پژوهشگاه اقدام به تصویب رشته‌های کارشناسی ارشد و دکتری در این حوزه نموده است.

در مقطع کارشناسی ارشد، رشته‌های «روانشناسی و دفاع مقدس»، «حقوق و دفاع

مقدس» و «جامعه‌شناسی و دفاع مقدس» در گروه‌های تخصصی پژوهشگاه طراحی شده و در

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به تصویب نهایی رسیده است.

در مقطع دکتری، طرح رشته دکتری مطالعات راهبردی دفاع مقدس در پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس تدوین شده و برای سیر مراحل تصویب و اخذ مجوز جذب دانشجویان به وزارت علوم به مراجع ذی‌ربط ارسال گردیده است. امید است، اولین دوره از دانشجویان به صورت پژوهش- محور در بهمن ماه سال تحصیلی ۹۸-۹۹ برای تحصیل در این رشته در دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی پذیرش گردند.

نتیجه‌گیری

۱- آسیب‌شناسی ساختاری و سازمانی وزارت آموزش و پرورش، در رابطه با علوم

و معارف دفاع مقدس

تولید محتوای فاخر و تخصصی مرتبط با علوم و معارف دفاع مقدس برای آموزش‌های عمومی گروه‌های سنی پایه از ظرافت و حساسیت بسیار زیادی برخوردار است. لذا تولید محتوای با کیفیت و حرفه‌ای برای کتب درسی و کمک درسی، مستلزم تأمین «اعتبارات مالی کافی»، «به‌کارگیری نیروی انسانی متخصص و متعهد» و نیز «پرهیز از عجله و اختصاص زمان و امکانات مناسب» است. نبود انسجام ساختاری در سازمان‌های متولی امر تولید و انتقال علوم و معارف دفاع مقدس مانع تحقق تمام ملزومات فوق است.

براین اساس آسیب‌های ساختاری و سازمانی، یکی از دلایل اساسی نقص و کاستی در احراز جایگاه واقعی علوم و معارف دفاع مقدس در برنامه‌های آموزشی و پرورشی وزارت آموزش و پرورش و کلیت نظام آموزش عمومی کشور است. برخی از مهمترین عوامل ساختاری، چه در وزارت آموزش و پرورش و چه در مراکز و سازمان‌های متولی تولید محتوا و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس در نیروهای مسلح به قرار زیر است:

۱. تغییرات سریع مدیریتی؛ برای مثال فقط در سال ۹۷، در معاونت برنامه‌ریزی و فناوری یا دبیرخانه گروه برنامه‌ریزی تربیت معلم وزارت آموزش و پرورش، در موضوع تأسیس رشته کارشناسی پیوسته آموزش آمادگی دفاعی، چهار بار مقام معاونت وزیر دچار تغییر شد و در نهایت نیز با تغییر در مقام وزارت، ساختار و وظایف معاونت مربوطه اساساً تغییر یافت. حال با این آشوب ساختاری، چگونه

- دست یافتن به یک هدف بین‌سازمانی محقق می‌گردد؟ در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی هم شاهد تحولات مشابهی بوده‌ایم.
۲. تغییرات و تحولات ساختار سازمان و شرح وظایف قسمت‌های تابعه؛
  ۳. تغییر رویکردهای مدیریت کلان؛
  ۴. نبود رویکرد سیستمی و ساختاری به مقوله جایگاه علوم و معارف دفاع مقدس در سازمان اداری، برنامه‌ریزی و علمی؛
  ۵. نبود هم‌افزایی کارکردی، موازی‌کاری و عدم تفکیک وظایف بین سازمان‌ها و مراکز متولی امر انتقال علوم و معارف دفاع مقدس از قبیل پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، سازمان بسیج و... .
  ۶. عدم استفاده کامل از ظرفیت‌های ساختاری و سازمانی فعلی از قبیل برنامه‌های توانمندسازی معلمان و آموزش‌های ضمن خدمت (بر اساس سامانه LTMS و دوره‌های کوتاه‌مدت مجازی و حضوری) یا تمهید نکردن مشوق‌های مالی و رتبه‌ای برای افراد فعال در حوزه تولید محتوا و انتقال آن به برنامه‌های آموزشی.
  ۷. عدم اختصاص ساختار سازمانی ثابت با نیروی انسانی متخصص و امکانات و بودجه کافی برای فعالیت‌های علمی و پژوهشی تخصصی مربوط به آموزش‌های عمومی به پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس.

۲- آسیب‌شناسی جایگاه دفاع مقدس در برنامه‌های آموزشی و متون درسی و کمک‌درسی

مهمترین آسیب‌های مرتبط با برنامه‌های آموزشی و کتب درسی و کمک درسی به قرار ذیل است:

۱. نبود حوزه‌ای مستقل، با عنوان حوزه یادگیری «انقلاب اسلامی و دفاع مقدس» در حوزه‌های یازده‌گانه یادگیری در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی؛
۲. به دلیل حجم و گستره مخاطبان کتب درسی و ملزومات فنی و هزینه‌های مالی چاپ و انتشار کتب (فیلم و زینک و ...)، امکان بازبینی و تغییرات کلی در کتب درسی به صورت سالانه میسر نبوده و امکان تغییر سهم اندکی از کتب در هر سال تحصیلی فراهم می‌شود؛
۳. برنامه‌های دوره همسویی یا گذار یا دوره ماندگاری در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی

آموزشی از دیگر موانع بازمینی محتوای کتب و درج محتوای متناسب با دفاع مقدس در کتب درسی است؛

۴. هرچند پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس در هماهنگی با سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی موفق به تشکیل ۶ کارگروه تخصصی برای تغییر کتب درسی شد؛ لیکن جایگاه دفاع مقدس مستلزم تشکیل کارگروه‌های تخصصی برای همه گروه‌های درسی است؛

۵. حضور نماینده متخصص پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس در شوراهای تألیف و گروه‌های درسی کمک شایان توجهی به تولید و انتقال محتوای آموزشی فاخر به کتب درسی می‌نماید. تجربه حضور نماینده پژوهشگاه در گروه درسی جغرافیا بسیار راهگشا خواهد بود.

پیشنهاد‌های راهبردی

۱. ایجاد حوزه مستقل یادگیری «انقلاب اسلامی و دفاع مقدس» در حوزه‌های یازده‌گانه یادگیری در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی؛

۲. اختصاص ساختار مصوب و سازمان اختصاصی پژوهشی در پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس در حوزه آموزش‌های عمومی؛

۳. تفکیک وظایف، ایجاد وحدت‌رویه و هم‌افزایی بین سازمان‌های متولی علوم و معارف دفاع مقدس از طریق هماهنگی‌های راهبردی از سطوح عالی؛ به منظور:

- نیازسنجی و امکان‌سنجی آموزشی و پژوهشی علوم و معارف دفاع مقدس
- سیاست‌گذاری، تفکیک وظایف و دستورات هماهنگی بین‌سازمانی
- نظارت عالی بر فرایندها و سازوکارهای تولید و نشر علوم و معارف دفاع مقدس در حوزه وزارت آموزش و پرورش؛

۴. تشکیل کارگروه‌های تخصصی تولید محتوا و نشر علوم و معارف دفاع مقدس برای همه گروه‌های درسی؛

۵. تمهید و اعطای مشوق‌های مناسب رتبه‌ای، جایگاهی و مالی برای تشویق افراد به مشارکت در این امر مهم؛

۶. بهره‌گیری از ظرفیت‌های موجود از قبیل دوره‌های طولی و عرضی ضمن خدمت برای توانمندسازی دبیران یا اردوهای رزم مقدماتی و راهیان نور و ...

۷. توجه بیش از پیش به قابلیت‌های علمی، آموزشی و تربیتی دانشگاه فرهنگیان به منظور نقش اصلی در توانمندسازی معلمان در رابطه با علوم و معارف دفاع مقدس.

کتابنامه

- امام خامنه‌ای مدظله‌العالی، پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری، (بیانات در دانشگاه فرهنگیان، ۱۳۹۷/۰۲/۱۹)، (بیانات، ۱۳۸۶/۰۵/۳)، (بیانات، ۱۳۹۸/۰۲/۱۱)، (بیانات، ۱۳/۰۲/۱۱).
- آذرشب، محمدعلی و سعدالله همایونی (۱۳۹۴). واکاوی فرهنگ و نقش آن در سیاست‌گذاری‌های / برنامه‌ریزی‌های آموزش زبان (مطالعه موردی: آموزش زبان عربی در ایران)، علم زبان، ۳(۵)، صص ۸۹-۱۱۶.
- پایگاه سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش، به آدرس: <http://oerp.ir>
- پایگاه ملی کتاب‌های درسی، به آدرس: <http://chap.sch.ir/books/8028>
- پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس (۱۳۹۶). تفاهم‌نامه مشترک ستاد کل نیروهای مسلح و وزارت آموزش و پرورش.
- دانشگاه عالی دفاع ملی (۱۳۹۶). سند راهبردی انتقال مفاهیم دفاع مقدس در کتاب‌های درسی، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- درگاه ملی آمار، به آدرس: <https://www.amar.org.ir>
- رحمانی، غلامرضا و داوود سلیمانی (۱۳۸۴). بررسی میزان موفقیت درس آمادگی مدارس پسرانه شهر تهران، مجله سیاست دفاعی، ۱۳(۵۱)، صص ۱۲۱-۱۲۶.
- روزنامه رسمی (۱۳۷۰). قانون مقررات استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، شماره ۱۳۶۰۲، صص ۴۳۷.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۸). تاریخ ۳ (مقطع دوازدهم)، دوره دوم آموزش متوسطه، دفتر تألیف کتاب‌های درسی، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۸). جغرافیای ناحیه‌ای (مقطع یازدهم)، دوره دوم آموزش متوسطه، دفتر تألیف کتاب‌های درسی، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۹). جغرافیای ایران (مقطع دهم)، دوره اول آموزش متوسطه، دفتر تألیف کتاب‌های درسی، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۹). جغرافیای کاربردی (مقطع دوازدهم)، دوره دوم آموزش متوسطه، دفتر تألیف کتاب‌های درسی، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۹). نگارش ۳ (مقطع دوازدهم)، دوره دوم آموزش متوسطه، دفتر تألیف کتاب‌های درسی، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۰). مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی ج.ا. ایران، تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.

شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۱). سند برنامه درسی ملی، تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.

شورای عالی انقلاب فرهنگی، به آدرس: <https://sccr.ir>

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۰). قابل دسترس در پایگاه اینترنتی مرکز

پژوهش‌ها به آدرس: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/91961>

معافی، محمود، شهاب قهرمانی و محمدرضا مقدادی (۱۳۹۶). روش‌های تولید و سازمان‌دهی

محتوای آموزه‌های دفاع مقدس در برنامه‌های درسی، اولین همایش ملی علوم و معارف

دفاع مقدس در آموزش و پرورش، صص ۱۱-۴۰.